

**FE'L SO'Z TURKUMIDA DERIVATSION VA FLEKSION
QO'SHIMCHALARNING O'ZARO MUNOSABATI: ELEKTRON RESURS
YARATISH NUQTAI NAZARIDAN**

Risqulova Muslima

**ВЗАИМОСВЯЗЬ ДЕРИВАЦИОННЫХ И ФЛЕКТИВНЫХ АФФИКСОВ
В ГЛАГОЛЕ: С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО
РЕСУРСА**

Рискулова Муслима

**THE RELATIONSHIP BETWEEN DERIVATIONAL AND
INFLECTIONAL SUFFIXES IN THE VERB CLASS: FROM THE
PERSPECTIVE OF CREATING AN ELECTRONIC RESOURCE**

Risqulova Muslima

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida fe'l so'z turkumining morfologik tizimida derivatsion (yasovchi) va fleksion (shakl o'zgartiruvchi) qo'shimchalarning o'zaro munosabati tahlil qilinadi. Fe'l yasovchi qo'shimchalar va ularga keyin qo'shiladigan fleksion qo'shimchalar bilan bog'lanish qoidalari misollar asosida ko'rsatib beriladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori bu munosabatni elektron leksikografik resurs va annotatsiyalangan korpus yaratish jarayonida qanday aks ettirish kerakligiga qaratilgan. Maqola natijalari fe'l paradigmalarining to'liq va tizimli elektron bazasini shakllantirish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: fe'l, derivatsion qo'shimcha, fleksion qo'shimcha, morfologik paradigma, elektron resurs, annotatsiya, o'zbek tili.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь деривационных (словообразовательных) и флективных (формообразующих) аффиксов в морфологической системе глагола узбекского языка. На примерах показаны глаголообразующие аффиксы и правила их сочетания с последующими флективными аффиксами. Основное внимание уделяется тому, как отразить эту взаимосвязь при создании электронного лексикографического ресурса и аннотированного корпуса. Результаты статьи служат теоретической и практической основой для формирования полной и систематизированной электронной базы глагольных парадигм.

Ключевые слова: глагол, деривационный аффикс, флективный аффикс, морфологическая парадигма, электронный ресурс, аннотация, узбекский язык.

Abstract. This article analyses the relationship between derivational (word-forming) and inflectional (form-changing) suffixes in the morphological system of the Uzbek verb. Verb-forming suffixes and the rules for their combination with subsequent inflectional suffixes are demonstrated with examples. The main focus of the study is on how to reflect this relationship in the process of creating an electronic lexicographic resource and an annotated corpus. The results of the article serve as a theoretical and practical basis for building a complete and systematic electronic database of verb paradigms.

Keywords: verb, derivational suffix, inflectional suffix, morphological paradigm, electronic resource, annotation, Uzbek language.

O'zbek tili agglyutinatív til sifatida soʻz shakllarini asosga qoʻshimchalarni ketma-ket qoʻshish orqali hosil qiladi. Feʼl soʻz turkumi bu jihatdan eng murakkab tizimga ega. Unda ikki xil qoʻshimcha faol ishtirok etadi: **derivatsion (yasovchi) qoʻshimchalar** yangi feʼl leksemasini hosil qiladi, **fleksion (shakl oʻzgartiruvchi) qoʻshimchalar** esa mavjud feʼlning grammatik shakllarini yasaydi.

Bu ikki turdagi qoʻshimchalarning oʻzaro munosabatini aniq belgilamasdan turib, feʼl paradigmalarining toʻliq elektron bazasini yaratish mumkin emas. Chunki elektron resursda har bir soʻz shaklining ildizi, yasovchi qoʻshimchasi va fleksion qoʻshimchalari alohida koʻrsatilishi kerak. Aynan shu sababli ushbu masala kompyuter lingvistikasi va leksikografiya uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1. Feʼl yasovchi (derivatsion) qoʻshimchalar

Oʻzbek tilida feʼl yasashda eng faol qoʻshimchalar quyidagilardir (1-jadval):

1-jadval. Oʻzbek tilidagi faol feʼl yasovchi qoʻshimchalar

Qoʻshimcha	Misollar	Qisqacha maʼnosi
-la	<i>ish+la, toza+la, kuy+la, baho+la</i>	eng unumdor yasovchi
-lan	<i>shod+lan, zavq+lan, ot+lan</i>	holat yoki jarayon
-sira / -imsira	<i>suv+sira, kul+imsira</i>	kuchsizlanish, yaqinlashish
-illa / -ulla	<i>viz+illa, shov+ulla</i>	taqlidiy harakat
-a / -y	<i>yash+a, qora+y, ulgʻa+y</i>	holatga oʻtish
-r / -ar	<i>oq+ar, qiz+ar, eski+r</i>	rang yoki holat oʻzgarishi

Misollar:

tozala ← *toza* + *-la*

shodlan ← *shod* + *-lan*

kulimsira ← *kul* + *-imsira*

qoray ← *qora* + *-y*.

Bu qo'shimchalar fe'ning leksik ma'nosini o'zgartiradi yoki yangi fe'l hosil qiladi. Ular paradigma tuzishda asos vazifasini bajaradi.

2. Fleksion (shakl o'zgartiruvchi) qo'shimchalar

Fleksion qo'shimchalar fe'ning grammatik kategoriyalarini ifodalaydi. Ularning asosiylari quyidagilar:

- **Nisbat:** -il/-in (majhul), -in (o'zlik), -tir/-dir/-giz (orttirma), -ish (birgalik);
- **Zamon:** -di (o'tgan), -yapti/-yotir (hozirgi davom), -ar/-a (kelasi hozirgi);
- **Mayl:** -sin (buyruq), -sa (shart), -gay/-ay (istak);
- **Shaxs-son:** -man, -san, -di, -miz, -siz, -dilar;
- **Bo'lishsizlik:** -ma/-mas.

Tozala fe'li asosidagi misollar: *tozaladi* (o'tgan zamon), *tozalayapti* (hozirgi davom), *tozalandi* (majhul nisbat va o'tgan zamon), *tozalatdi* (orttirma nisbat), *tozalamadi* (bo'lishsiz shakl), *tozalasini* (buyruq mayli).

3. Derivatsion va fleksion qo'shimchalarning o'zaro munosabati

Asosiy qoida: avval derivatsion qo'shimcha, keyin fleksion qo'shimchalar qo'shiladi. To'g'ri ketma-ketlik misollari:

toza + *-la* → *tozala*

tozala + *-n* + *-di* → *tozalandi* (majhul + o'tgan)

shod + *-lan* → *shodlan*

shodlan + *-tir* + *-di* → *shodlantirdi* (orttirma)

kul + -imsira → kulimsira

kulimsira + -b + -di → kulimsirabdi

Noto'g'ri holatlarning elektron resursda oldini olish kerak: masalan, *tozadi+la* shakli hosil bo'lmaydi, chunki fleksion qo'shimchadan keyin yasovchi qo'shimcha qo'shib bo'lmaydi; *shoddi+lan* kabi shakllar ham mavjud emas.

Ba'zi hollarda qo'shimchalar o'rtasida morfofonologik o'zgarishlar (unli tushishi, undosh assimilyatsiyasi) yuz beradi. Masalan:

o'qi + -t + -di → o'qitdi

kel + -tir → keltir

Elektron bazada bu o'zgarishlar alohida qayd etilishi lozim.

4. Elektron resurs yaratish nuqtai nazaridan ahamiyati

Derivatsion va fleksion qo'shimchalarni aniq farqlash va ularning ketma-ketligini belgilash elektron resurs uchun quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- to'g'ri lemmatizatsiya:** so'zning asosiy shaklini (lemmasini) aniqlash osonlashadi;
- morfema darajasidagi annotatsiya:** har bir qo'shimcha alohida teglanadi, masalan: *tozalandi* → toza + la + n + di;
- paradigmani avtomatik generatsiya qilish:** bir ildizdan barcha mumkin bo'lgan shakllarni yaratish mumkin bo'ladi;
- xatolarni kamaytirish:** NLP tizimlarida noto'g'ri affiks tartibini aniqlash osonlashadi;
- qidiruv imkoniyatlari:** foydalanuvchi "barcha -la qo'shimchali fe'llar" yoki "orttirma nisbatdagi shakllar" bo'yicha qidirishi mumkin;

- f) **bosqichma-bosqich rivojlantirish:** dastlabki bosqichda ma'lumotlarni Excel yoki CSV formatida saqlash kifoya, keyinchalik ularni to'liq ma'lumotlar bazasiga va annotatsiyalangan korpusga aylantirish mumkin.

Xulosa

Fe'l so'z turkumida derivatsion va fleksion qo'shimchalarning o'zaro munosabatini aniq belgilash morfologik elektron resurs yaratishning muhim shartidir. Yasovchi qo'shimchalar yangi leksema hosil qilsa, fleksion qo'shimchalar uning grammatik paradigmasini shakllantiradi. Ularning ketma-ketligi va o'zaro bog'lanish qoidalarini tizimlashtirish orqali to'liq, ishonchli va NLP uchun foydali elektron baza yaratish mumkin. Ushbu yondashuv keyingi tadqiqotlar (to'liq fe'l paradigmalari bazasi va annotatsiyalangan korpus) uchun mustahkam lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hojiyev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishi. Toshkent, 2010.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent.
3. G'ulomov A., Hojiyev A. O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya.
4. O'zbek tili milliy korpusi va mavjud morfologik analizatorlar materiallari.